

Неминовност сукоба у политичкој филозофији Томаса Хобса

УДК 355.01

Мр Станислав Стојановић

Аутор је, на основу анализе теоријских ставова Томаса Хобса о изворним одредницама људске природе, желео да утврди како је проблем природног стања био формулисан и третиран у његовој политичкој филозофији, као и да процени његове вредности и ставове. Да би се Хобсово схватање природног стања као стања свеопштег непријатељства, деструкције и рата што целовитије сагледало, нарочита пажња је посвећена његовим ставовима о механицистичком и нагонском устројству човекове природе. У вези с тим, посебно је разматран нагон моћи, као доминантни нагон људске природе, и његове последице по карактер односа у природном стању. Након приказа модела природног стања, разматрани су Хобсови ставови о начинима превладавања оквира човекове природне егзистенције.

На крају, аутор критички разматра ваљаност и заснованост радикалних Хобсових закључака о неминовности рата међу људима и трајном антагонизму у њиховим односима.

Увод

Незаобилазно име у разматрањима проблема узрочно-последичне повезаности људске природе са насиљем и деструкцијом, као значајним обележјем човековог друштвеног живота и његове историје, јесте Томас Хобс, енглески мислилац из 17. века. Он је узрок агресивности, непријатељства и рата налазио у природним диспозицијама људске природе, прогласивши, при том, за човеков основ његову склоност ка злу.

Много је мислилаца, и пре и после Хобса, који су сматрали да агресивност чини бит људског индивидуума, међутим, његова обрада суштинског одређења човекове природе непрестано, до садашњег дана, не оставља никог равнодушним, изазивајући различита тумачења и ставове.

Теорија људске природе

Хобс је, у трагању за социјалним претпоставкама које ће отклонити или ублажити многобројне антагонизме индивидуалног и друштвеног аспекта људске егзистенције, полазна начела своје политичке теорије пронашао у човеку и његовим природним особинама и диспозицијама.

Сматрао је да човек поседује неко урођено суштинско својство које одређује његову активност, понашање и социјалне карактеристике, и да без познавања тих одређења људске природе није могућа ваљана теорија друштва и државе. Природа државе, то је његов експлицитан став, не може се разумети без познавања природних детерминаната људског индивидуума, јер је човек мера државе, тј. њен творца и њена материја. Зато је Хобс, у извођењу закључака о неопходности моћне политичке власти за организован друштвени живот и трајан мир, управо пошао од закона људске природе и социјалних последица таквог природног устројства људи.

Механицистички постулати

И Хобс је, као многи мислиоци пре и после њега, сматрао да постоји нешто што називамо људском природом¹, односно, нешто што конституише бит човека и што пресудно одређује његову егзистенцију. Био је убеђен да је целина човековог понашања и његове активности последица једног, универзалног и за свагда датог својства људске природе и зато је смисао антрополошких и политичких учења видео у трагању за тим суштинским одређењем човека. Та тежња да се индивидуални и друштвени живот појединца сведе на један принцип, што је карактеристика и осталих представника теорије природног права, чијој традицији Хобс несумњиво припада, била је последица тада важећег концепта науке, као и његовог филозофског погледа на свет. Основи полазних принципа Хобсовог филозофског поимања света били су у механицистичко-материјалистичкој парадигми, као, у његово време, преовлађујућем теоријском моделу у промишљању свеукупне стварности. Основу механицистичко-материјалистичког поимања света чинила је мисао да је онтолошка стварност материјалне природе, да реално постоје само појединачна тела и њихово кретање, као и да су сва дешавања детерминистички одређена. Хобсу су ти принципи били полазни постулати у тумачењу људске природе и њеног суштинског својства.

Пошавши од тезе да је човек, пре свега, природно тело, Хобс је констатовао да је и људски индивидуум дефинисан природним законима. Таква констатација је налагала потребу да се у одређењу људске суштине мора поћи од природе, јер је она основ човека и кључ за његово разумевање. Успостављањем потпуног паралелизма између закона природе и човека, карактеристичног за механицистички материјализам, Хобс је људе свео на механизам чије се функционисање у целини може објаснити механичким процесима. То свођење човека на део природе било је одлучујуће за његов закључак да је људска јединка пресудно одређена природом и да је њена сазнатљивост њоме дефинисана.

¹ Проблем људске природе и природног стања Хобс је разматрао у следећим својим делима: *О човеку*, *О грађанину* и *Левитан*.

Сходно томе, човек је за Хобса систем самопокретне и самоусмеравајуће материје. Из тако формулисаног постулата Хобс је извео неколико фундаменталних одредница људске природе. *Прво*, човек постоји као појединац и његова егзистенција је одређена детерминизмом и кретањем. *Друго*, та природна, односно механичка човекова условљеност упућивала је на констатацију о супериорности природног у њему, као и на закључак о нужности људског понашања и трајној неизменљивости људске природе.

Према Хобсу, природа познаје постојање само појединачних тела, односно све што у природи постоји, укључујући и човека, постоји само кроз појединачни облик. Човек у свом природном устројству има сопствене импулсе за усмеравање свог кретања и своје активности, из чега произилази закључак да је људски индивидуум својом природом упућен само на себе. Његова природна концепција искључује потребу било каквих алтруистичких комуникација са другима.

Егзистенција појединачних тела за Хобса се најизразитије испољава и афирмише кроз кретање, па је оно за њега универзални узрок свеукупног дешавања и основни принцип функционисања људске природе. Сви физиолошки, сазнајни и психички процеси и промене у човеку, према његовом мишљењу, резултат су разних облика кретања и односа организма са материјом спољашње средине. Хобсов став је јасан: „...живот није ништа друго до кретање“.² Сва кретања у човеку су строго усмерена, односно, одвијају се према природним импулсима и у функцији су обезбеђења услова за потврђивање његовог постојања. Ти унутрашњи импулси су прохтеви (жеље), који омогућавају афирмацију кретања, и аверзије (одбојности), које га ометају и угрожавају. Према томе, за Хобса се сви човекови поступци и сва стања његовог расположења, као што су очај, љубав, мржња, нада и страх, могу свести на кретање и деловање жеља и аверзија. То намеће закључак да је целина понашања људског индивидуума и његов однос према другима најнепосредније условљена жељама и одбојностима, и да је детерминистичке природе.

Посебно важна премиса за Хобсове закључке о човековом природном стању тиче се његовог става о општој супротстављености и сукобљености свих појединачних кретања у природи. На основу тезе да сва тела теже да задрже своје кретање и остваре неко добро за себе и немогућности да жеље и прохтеви свих буду истовремено задовољени, Хобс је дошао до закључка да је у међуљудским односима сукоб неминовност. Општа супротстављеност која прожима целокупну стварност дала му је снажан повод да у људској природи види доминацију агресивних потенцијала који примарно одређују човекове социјалне особине и карактер његовог односа са другим људима. Био је на становишту да начело борбе и сукоба у природи претпоставља потребу да у структури људског индивидуума најизраженија буде склоност ка агесији и уништавању других.

² Т. Хобс, *Левијатан*, „Градина“, Ниш, 1991, стр. 80.

Према Хобсу, важно обележје људске природе су страсти. Оне су природне детерминанте у човеку које, пре свега, усмеравају његову активност (кретање), настојећи да она буде у функцији обезбеђења његовог биолошког опстанка. Јер, каже Хобс, „сваки човек жели оно што је за њега добро; избегава оно што је зло, а највише избегава највеће од природних зала – а то је смрт“.³ Детерминишући претпоставке самоодржања људског индивидуума, страсти регулишу карактер односа појединца са спољним светом. Страсти, као неизменљиви и трајни импулси, природне су нужности у људском организму и оне, по Хобсу, искључују могућност човековог слободног избора и слободне воље.

Нагон моћи

Страст која доминира људском природом и на коју Хобс своди све друге страсти јесте нагон за што више моћи. Анализом нагона моћи Хобс заокружује своју механицистичку слику људске природе, настојећи, при том, да проникне у природу односа и веза које успоставља тако конципиран човек са другим људима. Односно, анализом нагона моћи, који је у његовој антропологији централни појам, Хобс долази до ставова о социјалним импликацијама механицистички дефинисане људске природе. Наиме, за њега човекова тежња за што више моћи није принцип људског живота само као биолошког него и принцип живота као друштвеног феномена. Наглашавајући став да је нагон моћи спољна и видљива манифестација оних унутрашњих кретања и нужности у човеку, Хобс закључује да он најнепосредније детерминише социјални карактер људи и природу односа које појединац успоставља са својим окружењем.

Из своје механицистичко-материјалистичке аргументације, односно из тежње сваког тела да одржи своје кретање, крећући се према објектима који то кретање потврђују и афирмишу, Хобс је дедуковао закључак да све што у природи постоји настоји да се одржи и траје. Тежња за трајањем је, по њему, универзални закон природе и исконска суштина свега што постоји. Сходно томе, и човек, као део природе, стреми одржању и очувању свог бића, и зато је нагон самоодржања основни природни импулс који је уграђен у структуру људског индивидуума.

Према Хобсу у природном амбијенту који је непријатељски расположен према појединцу, сопствени биолошки опстанак и развијање по захтевима своје природе осигурава се само поседовањем моћи. Зато је за њега жеља за што више моћи, као примаран израз природног нагона самоодржања, основно одређење људске природе, а човеков живот непрекидна тежња за акумулацијом моћи. „Том општом склоношћу свих људи сматрам првенствено сталну и немирну жељу за све више моћи која са смрћу престаје“.⁴

³ T. Hobbes, *De Cive or The Citizen*, Edited by S. P. Lamprecht, New York, 1949, поглавље 1, одељак 7, стр. 26–27.

⁴ Исто, стр. 111.

Развијајући даље то схватање, Хобс је дошао до закључка о апсолутној превласти индивидуалистичких тенденција у људском индивидууму и његовој заокупљености само сопственим самоодржањем. Према њему, таква стремљења чине од човека самољубиво и егоистичко биће, које, преокупирано бригом о сопственој користи, нема склоности ка другима. Хобс и у реткој спремности појединца да пружи помоћ другима види тежњу за афирмацијом своје моћи, односно, види само прерушени егоизам. Он је недвосмислено тврдио да нагон моћи, као основни покретачки принцип људске активности, човековом понашању нужно даје антисоцијално обележје.

Према Хобсу, суштина и карактер људског нагона за што више моћи испољавају се у тенденцији за ширењем и сталним увећавањем. То имплицира безграничност човекових прохтева и жеља, јер „... како људи стичу више богатства, више части и друге моћи, тако и њихова жеља све више расте.“⁵ Усмереност појединца на максимирање моћи мотивисана је мишљу о трајном обезбеђењу сигурности сопствене егзистенције. Због тога, према Хобсовом мишљењу, „...предмет човекове жеље није да ужива само једном и само за један тренутак, већ да заувек осигура пут својој будућој жељи“.⁶ Основна формула људског понашања је, стога, по њему, сведена на успешност у постизању оног што појединац жели. Међутим, постизање једне жеље је само пут за нову жељу. Због тога трајног душевног мира нема за човека јер он не зна за *finis ultimus* (крајњи циљ), нити, по Хобсу, „може да живи човек чије су жеље дошле до краја, као ни онај чија су чула и имагинације у стању мировања“.⁷

Такво схватање нагона моћи подразумева концепт људске природе чија је бит у тежњи за безграничним увећавањем сопствених добара и моћи. Хобс утемељује представу људске јединке код које доминира глад за све више, и чије жеље и прохтеви, који су само различити облици нагона моћи, не познају никаква ограничења. Према њему, супериорност таквих порива у човеку пресудно утиче да у његовом понашању егоизам има последњу реч, чинећи од њега похлепно, властољубиво и пожудно биће, с јасно израженим деструктивним тенденцијама према свом социјалном окружењу. Ти егоистички импулси у људском индивидууму детерминишу његово неповерење, страх и мржњу према другима, условљавајући према њима непријатељски став.

За Хобса антагонизам појединачних кретања изазива и супротстављеност жеља за што више моћи. Наиме, настојању нагона моћи појединца да се увећа и прошири нужно се супротстављају друге моћи с истим таквим тежњама. Идентичност циља којем подједнако теже сви људи, као и немогућност да он буде свима доступан, чини непријатељство неминовним.

⁵ Т. Hobbes, *Elements of Philosophi; The English Works of Tomas Hobbes*, 1. део, поглавље 7, одељак 7, стр. 23.

⁶ Т. Хобс, *Левијатан*, исто, стр. 111.

⁷ Исто, стр. 110.

Хобсово важно одређење нагона моћи, које још више појачава тенденцију сукобљавања људи, односи се на постулат о моћи као надмоћи и вишку моћи. Наиме, он човекову моћ дефинише као надмоћ његових способности над способностима других људи. Моћ за Хобса, дакле, не чине човекове личне способности, већ надмоћ његових способности према способностима других људи. „И зато што се моћ једног човека одупире моћима и спречава моћи другог човека, моћи напросто више нема, већ постоји само вишак једне моћи над другима“.⁸ Такво дефинисање моћи омогућило је Хобсу тврдњу да су супарништво, конкуренција, непријатељство и агресија најважнија обележја социјалних односа међу људима, јер се само кроз такве релације утврђују надмоћ и супериорност нечијих личних способности.

Из такве анализе људске природе, чија је бит у ирационалној жељи за што више моћи, Хобс је дедуковао закључак о природној утемељености агресивних потенцијала у човеку и нужним тенденцијама према рату. Тај песимистички закључак је још више оснажио постулатом да су страсти, као основа воље за моћ, константе, и да, према томе, не постоје изгледи да човек, својом вољом, из свог понашања према другима искључи завист, мржњу, непријатељство и насиље. Јер, све што човек чини, према Хобсу, „он то чини, по становитим импулсима природе, који нису ништа мање него што је онај импулс по којем се камен котрља“.⁹

Једнакост људи

Важан постулат Хобсовог модела људске природе односи се на једнакост људи: природа је људе изједначила по телесним и духовним способностима. До таквог става је дошао, како сам каже, на основу посматрања и искуства, али и дедукцијом из механистичко-материјалистичких премиса. Наиме, сваки људски механизам тежи да одржи своје кретање по принципима који важе за сва тела. Та тежња да се настави кретање једнака је за све – свачије кретање је једнако потребно. Механичка једнакост имплицира физиолошку једнакост, што значи да је за све људе моћ њихова најдубља природа, а стицање, потврђивање и проширивање моћи њихов најснажнији животни нагон. Из механичке и физиолошке једнакости, у којима нема изузетка, Хобс је дедуковао једнакост људских способности, потреба, права и очекивања, као и једнакост понашања људи. Он је из једнакости чињеница извео закључак о свеукупној једнакости људи.

Једнаке способности људи за Хобса значе идентичност њихових снага и моћи да се изборе за своје самоодржање, што упућује на једнакост осталих људских особина. Сходно томе, сви људи су подједнако самољубиви, похлепни, прорачунати и агресивни. Једнакост права,

⁸ Т. Hobbes, *Elements of Philosophy; The English Works of Tomas Hobbes*, Edit by W. Molesworth, Лондон, 1939–45, први део, погл. 8, стр. 26.

⁹ Т. Hobbes, *De Cive or The Citizen*, погл. 1, одељ. 7, стр. 26–27.

очекивања и понашања подразумева да људи у свим ситуацијама с једнаким правом очекују да њихова жеља буде примљена као „исправан разлог“ и да сви с истим правом претендују на све. Следствено томе, исправно је очекивати истоветност у понашању људи, односно њихову једнаку спремност да се непрестано међусобно оспоравају и угрожавају. Каузална одређеност свеукупне једнакости људи подразумева непроменљивост њиховог модела понашања, према којем је сопствена добробит основни принцип.

Иако је, према Хобсу, природа људе створила једнаким, они ту једнакост тешко и нерадо признају и прихватају. То је последица њиховог самољубља и неограниченог егоизма и убеђења да одређена својства и способности поседују више од других. „Јер“, закључује Хобс, „таква је природа људи, да, ма колико другима признавали да су досетљивији, речитији или ученији, ипак ће тешко поверовати да их толико има који су тако паметни као они сами што су“.¹⁰

Теорија природног стања

Упућеност свега у природи на супротстављање и борбу наметало је, према Хобсу, потребу да и у природној структури човека доминира склоност ка непријатељству и сукобу. На основу таквог мишљења изведен је радикалан закључак и природно стање људи је непрекидан рат сваког са svakим, *bellum omnium in omnes*, тј. човек својом природном организацијом и егзистенцијалним односима потврђује начело сукоба које је у темељу опште структуре свега.¹¹ Анализирајући нагон за што више моћи и његове рефлексије на егзистенцију људског индивидуума, Хобс је непобитно закључио да је рат међу људима у природним условима, тј. изван правно уређених заједница – неминовност.

Људска природа и природно стање

Супериорност природних порива у човеку је најважнија премиса Хобсовог става да је основ људске јединке усмереност на зло и да његовом активношћу управљају антисоцијални и деструктивни механизми – егоизам, мржња и агресивност. Те природне детерминације чине од човека недруштвено биће које је окренуто себи и упућено само на себе. Према Хобсу, у природном стању, које искључује било какву форму организованог заједничког живота људи, егзистенцију појединца

¹⁰ Т. Хобс, *Левијатан*, стр. 135.

¹¹ Неопходно је истаћи да рат у Хобсовом природном стању није идентичан оном што подразумева модерно значење тог појма. Модерно поимање појма рат подразумева сукоб великих социјалних група или држава у коме се оружаном насиље изводи нарочито организованим снагама и, само за такве прилике, изравеним средствима. Рат је сукоб хомогених група и он је увек у функцији одређених политичких циљева. А свега тога нема код Хобса. Он појам рата у природном стању употребљава у сасвим другачијем контексту. Сукоби и непријатељства у природном стању се свде на сукобе и непријатељства појединаца у оквиру једне природне заједнице.

и његову активност без остатка, воде и усмеравају нагони и страсти. Ти ирационални пориви, с обзиром на њихов егоистички карактер, искључују могућност другачијих односа међу људима, осим непријатељских односа. Хобсова аутентична и добро позната формулација тих односа у природном стању јесте: *Homo homini lupus* (човек је човеку вук). Она сама за себе довољно убедљиво говори о његовом поимању међуљудских односа у природним условима. Тим идентификовањем људске природе с крволочном и свирепом природом вука Хобс је на најснажнији начин исказао свој песимистички став према човеку, апострофирајући његову склоност ка насиљу и агресиви. Доследно томе, био је изричит у тврдњи да у природном стању неизбежно влада рат свију против свих. Према њему, начело *Homo homini lupus* одриче сваку другу могућност. Развијајући даље своју основну мисао о природном стању, Хобс наглашава да њега карактерише апсолутна слобода понашања људи; у њему нема контроле и ограничавања снаге природних нагона, што има за последицу безгранично испољавање и потврђивање егоизма, моћи и физичке силе. Особеност, индивидуализам и властита слобода су општеприхваћена начела човековог природног постојања.

Одсуство могућности да човек у таквим условима оствари себе још више појачава његове негативистичке склоности. Због тога су неповерење, страх, мржња, демонстрација моћи и агресивност једини социјални садржаји природног стања. Та прекомерна оптерећеност људи природним непријатељством према другима навела је Р. Полина да констатује да је „чувена формула *Homo homini lupus* била само један еуфемизам. Глас о свирепости вукова је врло злоупотребљен. У природном стању је много горе: *Homo homini homo* (Човек је човеку човек)“.¹²

За Хобса човек по природи није морално биће, па је, сходно томе, природно стање негација морала. Морално и природно стање се искључују, јер човек упућен само на своју природу није у стању да ствара добро. Нагони и страсти, као ирационални елементи у структури људске природе, не познају норме и ограничења, нити трпе ред и хармонију, због чега појединац у природном стању нема никакву одговорност за своје понашање. Управо зато, према њему, у природном стању нема поретка, нити мерила за индивидуалан и друштвени живот човека, а то одсуство било каквих правила и норми чини лични апетит једином мером добра и зла. Људи сами просуђују о ономе шта се сме а шта не сме, наиме, само лични интерес одређује природу људског понашања, а начело сопствене користи је једини принцип социјалне етике Хобсовог природног стања.

Слобода понашања и њена безусловна сагласност са нагонима омогућава појединцу да угрожава и уништава друге а да то не буде окарактерисано као неправедно. Следећи даље ту тезу, Хобс каже: „Појмовима права и неправда, правде и неправде ту нема места. Правда и неправда не спадају у особине тела и духа. Кад би оне то биле налазиле

¹² R. Polin, *Politique et Philosophie chez Thomas Hobbes*, Paris, 1953, стр. 16.

би се и код човека који би био потпуно сам у свету, онако као и његова чула и страсти“.¹³ У околностима апсолутне слободе свих, поремећеност и анархичност међуљудских односа се намеће као нужност.

Одсуство природних и друштвених механизма за контролу човекове егоистичке етике укида могућност трајног поседовања материјалних добара у природном стању. „Карактеристично је за то стање да у њему нема својине, нема власника над стварима, не разликује се моје и твоје. Ту све припада сваком човеку оно што може да зграби и дотле док је у стању да га задржи. А то није ни својина, ни заједница, већ неизвесност“.¹⁴ Природна једнакост је сугерисала Хобсу закључак да у природном стању сви имају једнака права на све, а општа једнакост допушта сваком да приграби и присвоји оно што већ неко поседује. Другим речима, та неограничена претензија сваког појединца на све своди људску природну збиљу на универзално оспоравање и непрекидан рат за животна добра.

Немогућност човека да сопственом вољом превлада своју природност имплицира и немогућност његове култивизације. Зато је начин бивствовања природних људи јасна негација свега онога што чини цивилизацију. У природном стању, према Хобсовом мишљењу, „нема места никаквој радиности, јер су плодови њени несигурни, па следствено томе нема ни културе на земљи... нема друштва. И, што је најгоре од свега, постоји непрекидан страх и опасност од насилне смрти, а живот човека је усамљенички, сиромашан, опасан, скотски и кратак“.¹⁵ То значи да све док се реализује само кроз своју природу човек није способан да изграђује цивилизовано друштво.

Природно право

Антиномичност природног стања се још више заоштрава Хобсовим поимањем природног права. Подразумевајући под природним правом сва права људи која потичу од саме природе, он наглашава да она ни под каквим условима не могу да буду доведена у питање. Тежња да се сачува и осигура сопствено самоодржање је основна природна тежња и она чини суштину Хобсовог поимања природног права. То значи да не постоје услови под којима право на самоодржање може бити оспорено и ограничено. Зато је природно право за њега: „Слобода што је сваки човек има, да се сопственим моћима служи онако како сам жели за одржање сопствене природе, што ће рећи, сопственог живота, па стога и слобода да чини све оно што по свом расуђивању и разуму сматра најпогоднијим средством за ту сврху“.¹⁶

Произилази закључак да је природно право Хобс директно извео из елементарног нагона самоодржања и да његов садржај чини све оно

¹³ Т. Хобс, *Левијатан*, исто, стр. 138.

¹⁴ Исто, стр. 245.

¹⁵ Исто, стр. 137.

¹⁶ Исто, стр. 139.

што омогућава задовољење природних особина људи. Следствено томе, детерминизам је важно обележје природног права, јер, по његовом схватању „... човек по природној нужности, треба да чини све што може да би добио оно што је потребно за његово одржање“.¹⁷ Хобсово природно право је право на све, што подразумева да су људима, кад је у питању самоодржање, допуштени, без изузетка, сви поступци. Његово природно право људске јединке искључује било какво одступање од апсолутног задовољења права личне егзистенције. Појединац је, кад је у питању његово постојање, ослобођен чак и обавезе да поштује исто такво право других и да уважава њихов живот, слободу и својину.

У непосредној вези с тим, природно право на све код Хобса значи и право на коришћење свих средстава, јер је узалудно што човек има право на циљ ако му се ускрађује право на средства за његово достизање. Зато право на одржање подразумева и право појединца да примени сва средства и обави све радње, укључујући и угрожавање живота других. За такав радикалан закључак Хобс налази повод у чињеници што је човекова природна ситуација стање рата сваког против сваког: „те стога у таквом стању сваки човек има право на све па чак и на тело другог човека“.¹⁸ Тако схваћено природно право искључује могућност заједничког живота људи. Оно својим садржајем само још више заоштрава неминовност рата у природном стању, појачавајући све његове антагонизме. Природно право омогућава појединцу да се потпуно препусти страстима и нагонима, чинећи од њега распуштenu, афектну и неконтролисану личност. Такво понашање подразумева сталну могућност угрожавања природних права других, што за последицу има свеопште непријатељство. Због тога, Хобс наглашава да природно право на све у природној заједници „нужно изазива рат“.

На наглашеној несразмери између људских жеља и објективних могућности заснован је Хобсов став да је сила у природном стању важна претпоставка за реализацију природног права. Принцип живота природних људи, по њему, у сили је и моћи, само су оне гарант људском индивидууму да живот уређује по својим властитим жељама и прохтевима. Хобс је изричит: што су већи моћ и сила, већа су и права појединца, односно граница права је одређена само границама моћи. Та идентификација права и моћи његова је трајна теоријска позиција. Постулат о *bellum omnium in omnes* у природном стању и наглашеној борбеној природи Хобс је управо извео из природног права на све и његове повезаности са силом.

Такво одређено право, ако се узме у обзир једнакост људи, непримењиво је и неефикасно. Оно је неугодно и не доприноси очувању сопствене егзистенције, „јер све док сваки човек задржава право да чини све што му се свиђа, све дотле су сви људи у стању рата“.¹⁹ У таквој ситуацији, природно право, које треба да је у функцији обезбе-

¹⁷ Исто, стр. 161.

¹⁸ Исто, стр. 140.

¹⁹ Исто, стр. 141.

ђења сигурности егзистенције сваког појединца, претвара се у супротност и постаје претња бивствовању свих. Зато је Хобс недвосмислен у тврдњи да су људи у природном стању у својој својеправности суштински лишени свих својих права.

Узроци сукоба и рата у природном стању

Трајни антагонизам људских социјалних веза и рат свих против свих су најзначајнија обележја Хобсове елаборације природног стања.

Наравно, рат свих против свих, по Хобсу, не значи да се људи у природном стању непрекидно туку, него да су увек спремни да угрожавају интересе других. Рат се „не састоји само у биткама или радњама борбе, него у извесном протоку времена у коме је довољно позната воља да се борбом оствари такмичење...“²⁰ Односно, природа рата се не састоји само у стварној борби већ и у препознатљивој спремности за рат. Тиме Хобс потврђује константност и неотклоњивост агресивних тенденција у људској природи, наглашавајући да ти природни пориви у човеку стално стреме сукобу, тражећи прилику да се реализују. Отуда код људи непрекидна спремност и усредсређеност да се други нападне и угрози. У природном стању, иако се рат не води стално, читав социјални живот и активност људи усмерени су на спремност да се води рат. Та усмереност на рат и угрожавање постаје најважнија одредница природног постојања људи, због чега је њихова природна збиља крајње напето и растројено стање.

Узроци које Хобс налази у људској природи који *bellum omnium in omnes* чине неминовним јесу конкуренција (борба за моћ), подозривост (неповерење) и слава (жеља за удобним животом). „Први узрок наводи људе да на друге нападају ради добити, други ради безбедности, трећи ради стицања угледа“.²¹ Односно, сви се ти узроци могу свести само на један једини узрок – на жељу за што више моћи – као специфичном и најснажнијем аспекту људске природе. Таква стремљења природно одношење људи своде на антипатију и непријатељство. Хобс наглашава да „такмичење у богатству, почастима, заповедању или у другој каквој моћи води расправи, непријатељству и рату, јер пут једног такмаца ка задовољењу његове жеље води убијању, потчињавању, истискивању или потискивању другог“.²² На основу става да је егоизам основни биолошки механизам људске природе, Хобс закључује да ће конкуренција увек међуљудске односе редуковати на ниво антисоцијалних и непријатељских.

Према Хобсу, подозривост као узрок рата произилази из природне једнакости људи и њиховог, на природи утемељеног, права на све. Наиме, једнакост способности подразумева једнакост очекивања свих да им жеље буду задовољене, јер свако своје прохтеве сматра примарним

²⁰ Исто, стр. 136.

²¹ Исто, стр. 136.

²² Исто, стр. 111.

и једино исправним. Немогућност да амбиције и жеље свих буду једнако и истовремено задовољене ствара атмосферу неповерења једних према другима; за појединца сви остали постоје искључиво као сметња и опасност да своју жељу за што више моћи потпуније оствари. Такав однос према другима иницира непријатељство и сукобе, јер, по Хобсу: „да се обезбеди од тог зазирања од других, човек нема никакав други тако разуман начин као да он први удари“.²³ Такво гледиште имплицира став да човек, будући да је обдарен способношћу предвиђања, реагује не само на присутне већ и на претпостављене опасности. Зато према Хобсовом схватању, како примећује Михајло Ђурић, „дивље животиње су врло мало дивље у поређењу са човеком: јер човека гони не само тренутна глад, као код животиња, већ и будућа глад“.²⁴

Сујета као значајно обележје Хобсовог поимања људске природе трећи је узрок рата у природном стању. Она човека чини нарцисоидним и склоним да себе највише вреднује и уважава, и да од других захтева да му признају вредност коју је сам себи приписао. Неспремност других да представу појединца о сопственој вредности уважавају и да је не обезвређују условљава њихово међусобно непријатељство. На „сваки знак презира или потчињавања појединац настоји, докле год сме (што код људи код којих нема заједничке власти да их у миру држи иде довољно далеко да једни друге могу да униште) да од оних што га омаловажавају изнуди признање веће вредности“.²⁵ Према томе, људи таквих природних карактеристика у свим приликама очекују да их други поштују и уважавају, и спремни су да се за то силом изборе, што неизбежно доводи до рата.

Хобс је уверен да су ти узроци рата стално присутни и увек актуелни, и да непрестано траже услове да се испоље. Те природне тенденције људског индивидуума утемељују његову склоност ка сукобу, производећи деструктивне односе које рат изван организоване заједнице чине неминовним. Страсти и нагони, као најснажнији елементи у структури људске природе, неодољиво нагоне човека да у достизању својих циљева не изостави насиље и деструкцију.

Иако рат у природном стању сматра оправданим и допуштеним, Хобс је категоричан у ставу да у условима *bellum omnium in omnes* појединац не може да се избори за своје самоодржање. Напротив, у тим околностима постоји стална неизвесност и опасност по егзистенцију свих. Природна једнакост људи искључује између њих могућност разрешења спора и сукоба. Због тога се они, по Хобсовом мишљењу, услед јачине својих урођених склоности и недостатка у природним условима, међусобно без краја сукобљавању, разарају и уништавају, и нико од њих не може наћи избављење. Бесконечно проширивање моћи има погубне последице за индивидуални и друштвени живот појединца. У вези с тим Хобсовим ставом, Франс Воркенану каже: „Свако тежи, пре

²³ Исто, стр. 135.

²⁴ М. Ђурић, Предговор, *Левијатан*, стр. 14.

²⁵ Т. Хобс, *Левијатан*, исто, стр. 135.

свега, самоодржању, али тежња ка неограниченој моћи изазива рат свих против свих. Стога са становишта самоодржања она представља противуречност самој себи“.²⁶ Доминација егоистичких садржаја у егзистенцији природних људи укида могућност да они остваре свој циљ и трајно осигурају своје бивствовање.

Излаз из таквог песимизма без краја наметао је закључак о неопходности изградње специфичног друштвеног механизма који ће људе силом и против њихове воље усмерити на мир и живот у заједници, где једино могу да нађу заштиту. „Према томе, очигледно је да људи док живе без једне заједничке власти, која их све држи у страху, живе у оном стању које се назива рат, и то рат у коме је сваки човек против сваког човека“.²⁷

Теорија превазилажења природног стања

Откривши бит људске природе и обелоданивши стварне покретачке снаге људске активности, Хобс је сматрао да је дошао до ваљаних претпоставки за теоријско уобличавање своје политичке доктрине и установљавање узрочно-последичне повезаности између човека и државе. Општа начела његове антропологије послужила су му као полазна премиса у конституисању теорије државе, односно, из њих је дедуковао прве принципе и суштинска обележја политичког друштва. Успостављајући потпуни паралелизам између индивидуалне и социјалне организације, дошао је до закључка да концепт државе може да буде савршен само ако је прављен по човековој мери и ако је утемељен у суштинска одређења људске природе.

Природни закони

Несумњиво, Хобс је веома јасно доказао да је природно стање, као радикална форма ирационалног начина људског живота, противуречно стање. Сви људи с природном нужношћу теже ка свом добру, међутим свеопшти рат ни за кога не представља добро. Због тога је човек, будући да је у опасности, по закону самоодржања приморан да тражи излаз из природног стања. По Хобсовом мишљењу, пориви који неодољиво мотивишу људе да трагају за могућностима превладавања природног стања јесу страх од смрти и жеља за безбедним и удобним животом. Ти, у суштини, егоистички импулси приморавају човека да активира до тада потиснуте способности своје природе и да на другачијим социјалним начелима ствара претпоставке за свој биолошки опстанак.

Хобсова политичка теорија требало је да имплицитно укаже на то да људи могу да превладају све ограничености натуралистички одређене егзистенције само кроз друштвено организовање и успостављањем трај-

²⁶ F. Vorkenau, *Прелазак с феудалне на грађанску слику света*, „Комунист“, Београд, 1983, стр. 110.

²⁷ Т. Хобс, *Левијатан*, исто, стр. 236.

ног мира. Међутим, то захтева испуњавање одређених услова, јер друштвено стање, као негација природног стања, подразумева другачије човекове особине и понашање. Разум, као специфична способност просуђивања људи о ономе шта треба да чине како би жељу за самоодржањем учинили остварљивом, упућује човека на природне законе који садрже услове превладавања природног стања. За Хобса природни закон „*lex naturalis* јесте извештан пропис или опште правило до кога се разумом дошло, а по коме је забрањено човеку да чини оно чиме се уништава живот“.²⁸ Он посебно наглашава да природни закони нису садржани у људској природи и да су јој противуречни, указујући, при том, да су они резултат човековог искуства и његовог рационалног бављења сопственим самоодржањем.

Хобс наводи укупно 19 природних закона, а сваки од њих садржи по неки услов за превладање оквира човековог природног бивствовања. Први и најважнији закон, из којег произилазе сви остали, тиче се мира као елементарног предуслова за изградњу друштвеног поретка. Хобс је категоричан у тврдњи да је мир услов без којег није могућ организован живот људи. Зато „сваки човек треба да тежи за миром све дотле док се нада да ће га постићи,²⁹ ... јер никада не може бити да рат одржава живот а да га мир уништава“.³⁰

Други Хобсов природни закон тражи од појединца да због мира и личног интереса, ако су на то спремни и други, напусти природно право на све. Јер, све док човек користи своје природно право без икаквог ограничења, дотле су људи у природном стању рата. Апсолутна слобода понашања искључује могућност трајног мира и подједнако је разорна и за индивидуални и друштвени живот појединца. Смисао тог закона се, пре свега, огледа у захтеву да људи одустану од тежње ка апсолутном удвољавању својим егоистичким прохтевима.

Трећи природни закон налаже људима да испуњавају одредбе склопљених уговора и испуњавају преузете обавезе, зато што без тога није могуће успоставити друштвено стање. Тим законом се, по Хобсовом мишљењу, стварају услови за настанак правде као важне одреднице човековог друштвеног постојања.

Одредбе осталих природних закона односе се на човекову спремност да своје понашање прилагођава захтевима политичке заједнице, која не функционише на начелу сукоба и борбе појединаца, већ на начелу сарадње и солидарности. Хобс наглашава да истрајавање на индивидуалистичким тежњама нужно ремети друштвени ред, из чега произилази закључак да мир није могућ у условима наглашене посебности и неограничене самовоље појединаца. Исто тако, природни закони налажу људима толеранцију, скромност, милосрђе, праштање, трпељивост и праведност, односно, они детерминишу карактер и садржај људских особина потребних за успостављање друштвеног стања.

²⁸ Исто, стр. 139.

²⁹ Исто, стр. 140.

³⁰ Исто, стр. 168.

Смисао свих Хобсових природних закона узетих заједно, „који диктирају мир као средство одржања људи у мноштвима...“³¹ своди се на захтев да човек напусти стање изолованости, себичности и свеопштег непријатељства и да, кроз међусобну сарадњу и заједнички живот са другима, отпочне изградњу квалитативно другачијих социјалних односа. Они сугеришу људима да, у свом интересу, одустану од слепог покорвања нагонима и страстима и да своју активност и понашање вреднују и усмеравају према налогу разума. Тако формулисани природни закони недвосмислено исказују Хобсово гледиште да опстанак људи није биолошки, већ друштвени чин.

Међутим, како резигнирано констатује Хобс, због тога што нису закони у правом смислу, јер не укључују могућност санкције и зато што су у оштрој противуречности с исконским поривима људске природе, природни закони не могу да буду сами од себе реализовани. Човек својом природном организацијом не може да их следи, па зато на њихово поштовање људи морају да буду натерани силом. Песимистички ставови о људској суштини и ставови о неделотворности природних закона били су снажан подстицај Хобсу за закључак о неопходности силе и моћи за успостављање друштвеног стања.

Теорија друштвеног уговора

Насупрот мислиоцима либералистичке орјентације, за које је слобода највиша људска вредност, Хобс је својом политичком доктрином за најзначајније индивидуалне и политичке идеале прогласио мир и сигурност. Они за њега имају карактер највиших идеала зато што их је сматрао приоритетним условом људског самоодржања и опстанка. Због тога су мир и сигурност задатак Хобсове државе и сва њена начела су тако формулисана да, пре свега, служе том циљу. „Крајњи узрок циљ и намера људи, који од природе воле слободу и господарење на другима, кад уводе оно ограничавање самих себе, у коме их видимо да живе у државама, јесте предвиђање сопственог самоодржања, па тиме и задовољавајућег живота, што ће рећи спасавање из оног несретног ратног стања“.³² Из тога јасно следи Хобсов став да само организован и по одређеним принципима установљен друштвени живот пружа гаранције за трајан мир и безбедну егзистенцију човека.

Први корак ка превладавању стања атомистичког индивидуализма и стварања државе, према Хобсу, јесте друштвени уговор. Према његовом мишљењу, да би испунила задатак због којег се формира држава мора да има уговорни карактер и да стране у уговору имају јасно дефинисане обавезе. Као конститутиван елемент државне организације, Хобсов друштвени уговор садржи неколико битних елемената и ограничавање и неопозиво преношење природних права појединаца

³¹ Исто, стр. 166.

³² Исто, стр. 175.

на државу, јединство воље моћи и расуђивања, неприкосновени ауторитет државне моћи и апсолутно потчињавање држави.

Прва одредба Хобсовог друштвеног уговора подразумева трајно и неопозиво ограничавање природне слободе појединца и његовог природног права да чини што је у његовој моћи. У накнаду за то, треба да му буде загарантована заштита ограничене слободе. Наглашавајући да је приступање уговору о конституисању државе свесно и вољно, Хобс настоји да истакне да је одлука о приступању уговору резултат рационалног просуђивања људи о сопственом положају у природном стању, као и да упозори на њихову обавезу да беспоговорно испуњавају одредбе уговора. Поштовање уговора је, за њега, изузетно важан конститутивни принцип, јер „ако су људи приступили уговору и формирали државу, значи да они не могу, а да при том не чине неправедан акт, ако свесно крше одредбе уговора“.³³ Из тога следи да су се људи преношењем природних права обавезали на послушност држави. Пренос природних права ствара политичку обавезу, што за последицу има ограничавање природне слободе људи.

Према Хобсовом мишљењу, иако је склапање уговора свестан и вољан чин појединца, мотивисан мишљу о сопственом добру, човек због јаких елементарних нагона, чим му се за то укаже прилика, не поштује одредбе уговора и следи природне обрасце понашања. Та неотклоњива проблематичност човековог природног устројства определила је Хобсов изричит став да се људи морају силом натерати на друштвено понашање и поштовање уговором установљене обавезе. Он је тврдио, одбацујући сваку илузију о човеку, да су уговори о успостављању државе без силе (мача) само речи и без икакве снаге да обезбеде мир и сигурност, јер „ништа није лакше него прекршити човекову реч“.³⁴ Државотворни акт има за њега вредност тек ако је његово поштовање осигурано силом, која ће страхом од санкционисања приморати људе на испуњавање одредаба уговора. Сила, по Хобсу, мора да буде основно конструктивно начело у процесу изграђивања друштвеног стања.

Неповерење Хобсово у природне склоности људи утицало је, такође, да важно одређење његовог концепта друштвеног уговора буде начело јединства воље, моћи, расуђивања и јединства свих личности у једну личност. Наиме, уговор као претпоставка успостављања друштвеног стања подразумева и укидање индивидуалних воља, моћи и расуђивања и њихово свођење на вољу, моћ и расуђивање државе. Следи да је важан државотворни принцип јединство, јер „ма колико било велико мноштво, ипак ако су радње појединаца управљене саобразно посебном расуђивању сваког од њих и према њиховим посебним апетитима, од удруживања не могу да очекују ни одбрану ни заштиту...“³⁵ Зато уговор мора да обезбеди обједињавање воља, мерила, расуђивања и моћи, и да унутар државе постоји једна воља, мерило и моћ.

³³ Исто, стр. 142.

³⁴ Исто, стр. 142.

³⁵ Исто, стр. 177.

Хобс нарочито инсистира на јединству моћи, па је због тога неопходно да сви људи „све своје моћи и сву своју енергију повере једном човеку или једном скупу људи који ће моћи све њихове воље путем већине гласова да сведе на једну моћ“.³⁶ Тек таквим јединством воље, расуђивања и моћи остварује се тако значајно јединство свих појединаца у једној личности и тако успостављено мноштво, по Хобсу, чини државу. „То је постанак оног великог Левијатана или, боље да се изразимо с више поштовања оног смртног бога, коме дугујемо под бесмртним Богом свој мир и своју одбрану“.³⁷ Захваљујући овлашћењима која легитимно поседује, за Хобса таква држава има довољно снаге и моћи да усмерава понашање свих појединаца ка очувању мира и сигурности.

Јасно се из тога види да је превасходни циљ Хобсовог друштвеног уговора успостављање једног ауторитета који има апсолутни монопол моћи као најважнији механизам за превладавање природне егзистенције људи. Носилац те моћи је суверен, односно *persona civitas*, а сви остали, изгубивши дефинитивно сваку аутономију и независност, његови су поданици. Тако успостављеном суверену припада политичка власт која је апсолутна и која не познаје никаква ограничења. Хобс је експлицитан у захтеву да власт суверена, да би успешно обављала своју социјалну функцију – *sans populi* (безбедност народа) – мора да буде апсолутна, неограничена, недељива, неотуђива и трајна.

Моћ суверена

Хобсово извођење државе из разматрања људске природе имало је за последицу њену органицистичку форму. Због тога, друштвеним уговором успостављена држава „није ништа друго до вештачки човек..., већег стаса и веће снаге но природни човек, чијој је заштити и одбрани намењен“.³⁸

Аналогно постулату да је моћ суштинско обележје људске природе, Хобс је начело моћи прогласио за најважније у процесу успостављања државе и друштвеног стања. Зато је политичку власт, као највиши ауторитет моћи, сматрао за душу државе, јер је она, према његовом мишљењу, први покретач и витални принцип њеног постојања.

Постоји више разлога који су навели Хобса да моћ и силу прокламује за начела без којих није могућа пацификација многобројних антагонизама међуљудских односа и успостава државе. Свакако, пресудни су радикални пресимизам његове антропологије и немогућност трајног превладавања свих ограничености природног устројства људи за организован друштвени живот. Са тако представљеном људском природом он није видео бољи начин за успостављање трајног мира од државе утемељене на начелу моћи и страху људи од ње. Био је убеђен

³⁶ Исто, стр. 179.

³⁷ Исто, стр. 180.

³⁸ Исто, стр. 31.

да се само јачим афектима могу стегнути људски афекти и обуздати човекова тежња ка злу и деструкцији.

Успостављањем државе људи, по Хобсу, не престају да буду оно што по природи јесу, већ и даље, кад им се за то пружи прилика, следе захтеве својих природних нагона. Сходно томе, и сагласност по питању мира, успостављена уговором, није природна, већ вештачка, и наметнута, па самим тим склона пропадању. Произилази да, ако су по природи лоши и ако увек остају такви, људи не могу без сталне контроле да обезбеде трајни мир, јер ће стално изнова западати у природно стање *bellum omnium in omnes*. Због тога централизована моћ треба да буде и апсолутна и трајна, јер се само под тим условима може дисциплиновати човеково понашање и учинити постојаном сагласност људи о неопходности мира.

Држава се успоставља с циљем да обезбеди мир и сигурност сваком појединцу, а право на циљ даје право суверену да примени сва средства. Односно, поседовање највише моћи чини суверена апсолутним носиоцем права, јер према Хобсовом уверењу, онај ко има моћ да спроводи право позван је да право и поставља. Зато је моћна воља суверена једини извор права у држави. Он одређује оквире и мерила индивидуалног понашања поданика, просуђује о њиховим прихватљивим, неприхватљивим и штетним поступцима и санкционише их. Однос који се успоставља између државног поглавара и поданика исцрпљује се кроз послушност. Тај однос је за Хобса легитиман и једино прихватљив, јер политичка власт, да би могла да функционише, мора да буде изнад појединца. Таквим концептом највише власти Хобс је најдоследније развио тоталитаристичку визију политичке заједнице, сматрајући је једином рационалном формом друштвеног организовања људи.

Нема сумње да је Хобс био свестан свих лоших последица неограничене власти, али су оне за њега много мање зло од несрећа које доноси природно стање. Сходно томе, питање контроле и ограничавања политичке власти за Хобса и не постоји. Држава је, сматра он, судбина људи и зато они, у свом интересу, морају да доприносе њеној моћи и да је чувају од свега што је угрожава. Међутим, трајна непоправљивост људског индивидуума чини државу веома рањивом, а њену судбину неизвесном. Државу, по њему, посебно угрожавају немири, буне и грађански ратови.

Хобс је нарочито презао и страховао од грађанског рата, јер га је сматрао највећом несрећом у људском животу. У грађанском рату се, према њему, на најдрастичнији начин испољавају све несавршености људске природе и све суровости природног стања. За њега ниједан други рат не изазива толико мржње, окрутности и растројства као грађански рат, јер се у њему тежња супротстављених страна не зауставља на потчињавању противника, већ на његовом физичком уништењу. Хобс је недвосмислен у тврдњи да је грађански рат последица недовољног познавања и разумевања људске природе и узрочно-последичне повеза-

ности њених закона са правилима понашања у политичкој заједници и неуважавања потребе да државна власт има апсолутну и правно неогра-
ничену моћ.

Природно стање међу државама

Своју радикално песимистичку слику света Хобс употпуњује ставовима да међудржавни односи у многоне одговарају карактеру односа у природном стању. Наиме, полазећи од става да је за превазилажење природног стања људи неопходна централизована моћ, дошао је до закључка да су односи међу државама, због немогућности успостављања неке опште моћи која би могла да наметне своју вољу свим државама, стално у природном стању. Немогућност да се понашање држава контролише и да им се намеће воља неке надржавне власти нужно њихове односе своди на неповерење, мржњу, непријатељство и рат. Државе су предодређене да буду противници због тога, како је закључио Хобс, „што њихови односи нису подређени једном закону и једном суверену. У њиховим односима је, отуда, рат, нормална и очекивана, а мир ретка и изузетна појава“. „Али и да никада није било времена у коме би поједини људи били у стању рата један против другог, ипак су у сва времена краљеви и друге личности, којима припада највиша власт, због своје независности, у сталној суревњивости и у ставу гладијатора. Стоје са оружјем усправљеним и погледом упереним један у другог, са утврђењима, гарнизонима и топовима на границама својих земаља, са непрекидним ухођењем, а то је ратни став“.³⁹

И држава, као вештачки створен човек, тежи да осигура и афирмише своје самоодржање, као што то настоје људи вођени законима своје природе. А када је самоодржање у питању, тада и држава, као и сва друга природна тела, има право на све, па и на рат. Међутим, за разлику од природних права људи, која су за Хобса отуђива, природна права државе, према њему, нису и не могу бити отуђива. Наиме, немогућност успостављања једног највишег међудржавног ауторитета искључује могућност преношења природних права државе. Тај став је основни у Хобсовом извођењу закључка да је природно стање рата међу државама немогуће превазићи.

Хобс је формирао став да су нагон самоодржања и право на све, како код појединаца, тако и код држава, најнепосредније везани за њихову моћ. За њега је, отуда, воља за моћ, тако карактеристична за људе обележје и држава. У амбијенту наглашеног и константног непријатељства и рата, афирмација и углед државе долазе с порастом суверене моћи. Зато он стално настоји да моћ своје државе увећа и прошири, а она се може увећати и проширити само на рачун и штету других. Следствено томе „краљеви, чија је моћ највећа, упућују своје напоре на то да је у земљи обезбеде помоћу закона, а према спољашњем

³⁹ Исто, стр. 138.

свету ратовима. А када је то учињено, онда долази нова жеља“...⁴⁰ Непрекидна борба за моћ нужно међудржавне односе своди на *bellum omnium in omnes* (рат свих са свима).

Преимућство снаге и моћи у односима међу државама за Хобса је очигледно, јер сматра да ту влада право јачег. Поседовати моћ и за државу значи имати неограничено право и слободу на све, па је зато преимућство моћи најбољи ратни план. То су, сматра Хобс, разлози који приморавају државе да стално јачају своје војске, као најважније експоненте своје моћи, и да се непријатељски односе према другим државама. „И као што су некада радиле мале породице, тако данас раде градови и царства који нису ништа друго до велике породице; ради своје безбедности проширују своју владавину под разним изговорима опасности и страха од инвазије... и настоје колико год могу да потчине или ослабе своје суседе отвореном силом и потајним лукавством...“⁴¹ Зато односи међу државама, закључује Хобс, не познају тежњу ка миру.

Код Хобса постоје и идеје да се ратовима против других држава спречавају унутрашњи намири и учвршћује унутрашње јединство и моћ државе. Отуда његов закључак да су за одбрамбену моћ државе изузетно важни унутрашње јединство и стабилност друштвеног поретка, тј. да се међународним непријатељством обезбеђује лојалност поданика, чиме се увећава укупна моћ државе и њени изгледи да оствари спољно-политичке циљеве. Такви ставови сврставају Хобса међу изразите апологете рата. Међутим, парадоксално, мада не и логички неисправно, делују Хобсови ставови о рату међу државама ако се узме у обзир да је цела његова политичка теорија срачуната на то да елиминише рат и осигура мир унутар граница једне државе. Идеал Хобсовог учења није рат, већ мир. То указује на чињеницу да је његово поимање односа међу државама и те како било одређено захтевима либералистичке фазе грађанског друштва, које је у ратовима и освајањима нових територија видело могућност за своју даљу афирмацију.

Критички осврт

У Хобсовој политичкој теорији највише импресионира једноставност методолошког приступа и непогрешивост логичког дедуктивног закључивања, а недопадљиво и у основи редукционистичко у тој теорији јесте до крајних граница песимистичко просуђивање људске природе. Хобсово учење, иако је дало снажан подстицај многобројним филозофским, политичко-правним, социолошким и етичким доктринама, никада није у целини прихваћено као оквир за политичко организовање. Један од разлога за то је карактер његове теорије људске природе. Она својом недопадљивошћу и оштрином многих ставова изазива отпор и nelaгоду, при чему је могуће, и рационално и емпиријски, оспоравати многе њене

⁴⁰ Исто, стр. 111.

⁴¹ Исто, стр. 176.

закључке. У њој је много тврдњи које су тешко прихватљиве, мада им се не могу оспорити јасноћа и логичка ваљаност.

Хобсово свођење човека на природну чињеницу и механички систем крајње је поједностављен и редукционистички приказ људске суштине. Због ставова о вечној непроменљивости људске природе Хобсова антрополошка теорија је неодржива као универзална теорија, каквом је он сматрао. Човек није једном за свагда дат, већ се његова биолошко-психолошка структура мења под дејством не само природних већ и друштвених чинилаца. Ернест Касирер, у вези с тим каже: „...нема никакве људске природе која би била једном заувек дата, готово, завршена; човек није никакво природно биће које би постојало на начин мртве ствари или на начин биљке или животиње“.⁴²

Неприхватљиво је Хобсово начело *homo homini lupus*, као и став да је човекова основна тежња да са другима буде у сталном рату, те да му је склоност ка агресији најјаче изражено природно својство. Неодрживо је целокупну људску активност свести на један принцип и третирати је као манифестацију њиховог егоизма и жеље за што више моћи, као што је погрешно из човековог живота елиминисати све садржаје који нису искључиво задовољавање нагонских прохтева. Теза да су сва осећања људи, њихови мотиви и радње само прерушени егоизам, односно да је њихов евентуални алтруизам само модификовани егоизам, поједностављена је и искривљена слика људске природе. Човек није само биће нагона и основу његовог социјалног живота не чине само егоистички мотиви већ и прохтеви за врстом односа са другима који подразумевају солидарност и пријатељство. Човек је природно биће које својим социјалним нагонима превазилази своју природност.

Готово сви познаваоци Хобсове политичке мисли се слажу да природно стање, као полазна тачка његовог учења, није историјска чињеница, у смислу да универзално претходи организованом друштву, већ да је само логичка конструкција. Иако је Хобс настојао да све оне који сумњају у његове закључке „изведене из страсти“ разним примерима убеди у историјски карактер природног стања, ипак се јасно уочава да ни сам није веровао у емпиријске димензије природног стања. Међутим, за већину признатих познавалаца његовог учења, његов циљ и није био да докаже да природно стање нужно претходи друштвеном стању и стварању државе, него да, превасходно, упозори на све опасности од понашања људи у одсуству ауторитета силе и закона. Односно, природно стање је, по њему, само хипотетичко стање, које је својом потенцијалном актуелношћу требало да послужи као оправдање за егзистенцију апсолутистичке државе. Мекферсон, у вези с тим, сасвим добро закључује: „За Хобса је природно стање логички примаран услов успостављања савреног (тј. потпуно сувереног) грађанског друштва; из природног стања закључио је да људи треба да признају савршено суверену државу уместо несавршених које су до тада имали“.⁴³

⁴² Е. Касирер, *Мит о држави*, „Нолит“, Београд, 1951, стр. 14.

⁴³ S. V. Meeperson, *исто*, стр. 17.

Из тога следи, како каже Михајло Ђурић, да „природно стање и друштвени уговор о којима Хобс говори нису никакве историјске чињенице у том смислу да је, по Хобсовом мишљењу, у неко прастаро доба стварно постојала нека предржавна форма људског живота, у којој су људи били у непрекидном рату свих против свих, а коју су тобож стварно напустили постизањем изричите сагласности свих или већине њихових појединачних воља“.⁴⁴ Хобсово природно стање, према томе, није стање у којем су људи некада били, већ стање у којем увек могу да се нађу када нема ауторитета државе и политичке власти. Наиме, одсуство државног и правног поретка нужно би за последицу имало анархију природног стања.

За многе познаваоце Хобсове мисли његов концепт природног стања је, у ствари, стање грађанског рата у Енглеској и политичких нестабилности у многим европским земљама у 17. веку. То упућује на закључак да је Хобс градио свој модел природног стања посматрајући друштвена и политичка догађања свог времена; визија властитог друштва постала је оквир његове теорије природног стања. Из тог произилази да је он од самог почетка анализирао понашање људи у свом времену, што имплиците намеће закључак да је извориште његове политичке конструкције у цивилизованим људима и њиховим специфично цивилизованим особинама. А ако је он од самог почетка анализирао природу „друштвеног“ човека, онда су и његови ставови „изведени из страсти“ у ствари ставови изведени из страсти „друштвених“ људи. Мекферсон исправно уочава да је „след његове мисли ишао од човека у друштву, назад ка човеку као механичком систему материја у кретању, а тек тада поново напред, до човековог друштвеног понашања“.⁴⁵ Зато, по њему, природно стање није опис нужног понашања примитивних људи, нити понашање људи огољених од свих својих друштвено стечених карактеристика. Под Хобсовим природним стањем, сматра Мекферсон, подразумева се индивидуум чија је природа формирана живљењем у цивилизованом друштву. Хобс је, према њему, на основу свог схватања историјски стечених карактеристика људи извео своје закључке о природном стању.

Разлога за прихватање ставова да је у Хобсовом природном стању реч о цивилизованим људима има много, и они се посебно лако уочавају у анализи човекових жеља и склоности. Људи, што би се очекивало за примитивног човека, не желе само да живе, већ желе добро да живе, а жеља за удобним животом је жеља високих друштвених стандарда. Исто тако, и узроци рата које Хобс наводи много више су последица природних диспозиција „друштвеног“ човека. Следствено томе, и моћ, као фундаментално одређење људске природе, пре свега, специфични је друштвени феномен и последица карактеристичних социјалних детерминација. Због тога одрживост многих Хобсових постулата о моћи

⁴⁴ М. Ђурић, Предговор, *Левијатан, исто*, стр. 21.

⁴⁵ S. V. Merspherson, *исто*, стр. 25.

претпоставља одређене друштвене претпоставке. Његова анализа почиње као анализа човека потпуно издвојеног од друштва, а завршава као анализа човека нарочитог друштвеног модела. То значи да постулати природног стања нису изведени само анализом и посматрањем друштвеног човека, већ појединца који живи у специфичној врсти друштва.

Праузор за свој концепт природног стања и непријатељства међу људима, по многим, Хобс је пронашао у либералистичком стадијуму грађанског друштва и његовим конкурентским тржишним односима. Такав модел је у много чему, а пре свега карактером његових социјалних односа, послужио Хобсу као полазна претпоставка у стварању његовог концепта природног стања. Тржишни односи тадашњих грађанских друштава стварали су отуђеност индивидуума, непредвидивост друштвених догађања, одсуство стабилности друштвеног поретка, индивидуалну корист као једини мотив деловања, супротност егоизма и социјалних захтева и неограниченост жеље за што више моћи. Сва та обележја су послужила Хобсу као важна одређења његовог природног стања.

Из наведеног јасно произилази да његово извођење нужног понашања људи једних према другим изван политичке организације није једноставна дедукција физиолошких постулата, већ одговара специфичном моделу друштва. Та околност поистовећивања природног стања с нарочитим друштвеним стањем, односно са стањем у тржишном моделу друштва, намеће потребу другачијег теоријског приступа у разматрању Хобсове концепције људске природе и агресивности као њеног основног обележја.

Наиме; ако се у Хобсовом природном стању ради о људима чије су особине последица специфичних друштвених премиса, онда су тешко прихватљиви ставови о вечној и универзалној људској природи која је иста за сва времена и све просторе. Његов песимистички концепт човека онда није општеважећи, он је и временски и просторно ограничен. То упућује на закључак да је Хобс своју теорију природног стања, утемељену на начелу сукоба и борбе између појединца, градио на метафизичкој претпоставци о вечној и непроменљивој људској природи и њеној идентичности са оном која се формира у најранијим фазама грађанског друштва. Он је до закључка о биолошкој заснованости људске агресивности дошао тако што је деструктивност и агесију цивилизованог човека пројектовао у универзалну људску природу. Због тога се оправдано може рећи да су и код Хобса агресивност и рат много више друштвени феномен него појава изазвана само изворним људским особинама.